

A bűncselekmények áldozatainak járó jóvátétel elméleti kérdései

Szerző: Dr. Fézer Tamás

Dr. Fézer Tamás^[1]: A bűncselekmények áldozatainak járó jóvátétel elméleti kérdései

Évszázadok óta éles és jól körülhatárolható különbség, választó vonal létezik a büntetőjog és a polgári jog felelősség fogalma között, így a jogi felelősség e két területéhez kapcsolható szankciók és más joghatások, jogkövetkezmények meghatározásának tekintetében is alapvető különbségek mutatkoznak. Általánosan elfogadott tétel, hogy a jogellenesnek nyilvánított magatartások valamely Alkotmányban biztosított alapjog vagy a közbiztonság sérelmét jelentik a polgári jogban és a büntetőjogban egyaránt.^[2] A jogsértésekre adott válaszok és reakciók irányultsága azonban már más funkcionális tartalommal telítődik meg: a büntetőjog központi eleme a prevenció speciális és generális formája, valamint néhány jogrendszerben a retorzió. A polgári jog – bár jogilag szankcionált magatartásokhoz kötődően immanens elemként tagadhatatlanul magán viseli a prevenció jegyeit – azonban a személyi és vagyoni sérelmek körében általános szankcióként jelentkező kártérítés esetében mégis a reparációt vagy – főként erkölcsi sérelmek terén – a kompenzációt juttatja érvényre. A védelem azonban a két jogterület együttes hatását vizsgálva komplex, egymást kiegészítő, és az Alkotmányban deklarált jogok garanciáit teljes körűen megvalósítani hivatott.

Az állam kötelezettséget vállal az Alkotmányban arra, hogy valamennyi alkotmányosan elismert alapjogot hatékony védelemben részesíti. A védelem formái napjainkban már egyértelműen nem kizárólag a jogalkotási feladatok ellátásában, és a védelem konkrét esetben történő megadására hivatott jogszolgáltatási szervezetrendszer felállításának és működtetésének kötelezettségében merülnek ki, hanem a jóléti állam és a modern társadalom kihívásainak is megfelelően a civil szféra bekapcsolását, az állampolgárok informálását, az igénybe vehető – gyakran bírósági út kikerülését eredményező – mediációs lehetőségek alkalmazása előfeltételeinek megteremtését is magukban foglalják. Az állam tehát nem csupán tiszteletben tartja és betartatja az alapjogokat, hanem rendelkezik az egyes diszfunkciók, jogsértések következményeinek a felderítésével és orvoslásával is. Az állami büntetőhatalom kialakulása, a büntetőjog ilyen értelemben véve közjogivá válása a csekély számú magánindítványra üldözendő bűncselekményekkel együtt is azt juttatja kifejezésre, hogy a sokszor csupán magánszemélyek viszonylatában realizálódónak tűnő delictumok a társadalomra – mint az együttélés közösségi színterére – jelentenek veszélyt, így közös társadalmi érdek azok felderítése és szankcionálása. Az alapjogok védelme nem csupán egyik feladata az államszervezetnek, hanem az Alkotmány rendelkezéseiből következően „elsőrendű kötelessége”^[3]. Minden bűncselekmény jogi tárgya valamely alapjog vagy a közbiztonság területéről származik, ebből következik az, hogy a bűncselekmények üldözésére, megelőzésére, az elkövetők felelősségre vonására az állam külön szervezetrendszert biztosít nyomozó hatóságain, bíróságain, büntetés-végrehajtási intézményein keresztül. Az Alkotmány megfogalmazásából és szóhasználatából következően azonban az állami büntetőhatalom nem csupán a már elkövetett bűncselekmények tekintetében ró kötelezettséget az államra, hanem a megelőzés, a prevenció terén is komoly elvárásokat fogalmaz meg az elsőrendű kötelezettség megjelöléssel. Az állam nem csupán a

megbomlott egyensúly helyreállítójaként, a társadalom bűncselekmény elkövetése miatt deviánsnak titulált rétegeinek megbüntetésén keresztül valósítja meg alkotmányos kötelezettségét, hanem elsősorban azzal, hogy megelőzi a bűncselekmények bekövetkezését. A prevenció nem csak speciális értelmében, az elkövető relációjában kell, hogy tetten érhető legyen, és a generális prevenció felfogásának nem csak a bűnelkövetővé válást megelőző értelmében kell megnyilvánulnia, hanem abban az értelemben is, hogy az áldozattá válást, a bűncselekmények elszenvedői státuszában lévő kellemetlen és gyakran végzetes szituáció kialakulását is megakadályozza. Valamennyi bekövetkezett bűncselekmény tehát felfogható egyben az állami szervezetrendszer elégtelen voltának is, a hatékony bűnmegelőzés egyediesített csődjének. A bűncselekmény elkövetése az áldozat szempontjából nem kizárólag az elkövető terhére róható, hanem abban az állam kudarca, a vállalt védelem hiánya is felfedezhető. A bűncselekményt követő felelősségre vonás az áldozat szempontjából csak egyfajta igazságszolgáltatást jelent, a formális igazság megtalálását. A bíróság a bűncselekmény elkövetését megállapítva és az elkövetőt felelősségre vonva azonban az áldozat pszichéjét tekintve csak erkölcsi megnyugvást kínál a büntetőeljárás során. A bűncselekmények jelentős része ugyanis együtt jár valamilyen materiális joghátránnyal is, amely az áldozat vagyoni és/vagy személyi viszonyait tekintve jelenik meg. Ha a büntetőeljárás során érvényesíteni kívánt polgári jogi igény egyéb törvényes útra utasítása esetén a polgári bíróság nem kötelezi kártérítésre az elkövetőt, úgy a morális elégtételen túl nem történik valódi igazságszolgáltatás az áldozat szemszögéből.

A büntetőjog középpontjában klasszikusan a tett és a tettes, az elkövető és társadalomra veszélyes cselekménye áll. A polgári jog a megbomlott vagyoni és személyi viszonyokban elsődlegesen a károsult, jogaiban sérelmet szenvedett fél helyzetét tekinti kiindulópontnak. A két terület tehát látszólag ezzel az elvi és leegyszerűsített különbségtétellel kiegészíti egymást, egymás komplementereként jelentkeznek. Döntő jelentőségű azonban a polgári és a büntető bíróság ítélezésére irányadó elvek között a más bíróság vagy hatóság határozatához való kötöttségről vallott felfogás: sem a polgári, sem a büntetőeljárás során nincs kötve az eljáró bíróság az eljárás központi kérdéseként jelentkező bűncselekmény/felelősség megállapításánál a másik bíróság határozatához. A polgári bíróság egy bűncselekmény vagyoni jogi következményeit elbíráló perben a büntetőbíróság határozatához kötve nincs. Döntésének egyetlen korlátja, hogy határozatában nem állapíthatja meg, hogy az eljárás alá vont személy nem követte el a terhére rótt bűncselekményt.^[4] Abból következően, hogy a két jogterület felelősségfogalmának számos különbsége közül a vétkesség-felróhatóság, jogellenesség-társadalomra veszélyesség párosok élesen eltérő jelentéstartalommal bírnak, könnyen előfordulhat – és elő is fordul –, hogy a büntetőjogi bűnösség megállapítása ellenére a polgári bíróság a polgári jogi felelősség fennállását nem látja megállapíthatónak. Ebben az esetben azonban hézag keletkezik az egyébként hézagmentesre tervezett alkotmányos kötelezettségben, az alapjogok elsőrendű kötelezettséggé nyilvánított védelmében. A bűncselekmény áldozata csupán morális diadalt arat az elkövető felett, de kárát egészben vagy részben maga viseli, így jogainak megsértését az ő szempontjából teljes igazságszolgáltatás nélkül kényszerül elszenvedni.

Az államnak funkciója hatékony ellátása, a társadalmi viszonyok megfelelő kezelése érdekében tehát biztosítani kell, hogy a polgári jog és büntetőjog eltérő szemlélete ellenére is jóvátételt nyújtson a bűncselekmények áldozatainak káruk megtérítése vagy megközelítő kompenzálása érdekében.^[5] Magyarországon az áldozatok részére fizetendő kárenyhítésnek és más áldozatsegítő szolgáltatásoknak viszonylag fiatal múltja van, hiszen a XXI. század jogalkotási termékeiben öltönek testet valódi áldozatvédelmi szabályok a bűncselekmény következményeinek enyhítése érdekében.^[6] A tanulmány arra vállalkozik, hogy e fiatal

jogterület létezésének dogmatikai indokait egybe gyűjtse, hazai és nemzetközi megoldások és tapasztalatok összehasonlításával megvizsgálja a bűncselekmények áldozatainak járó állami jóvátétel, kárenyhítés és a polgári jogi kártérítés összefüggéseit, különbözőségét, és elemezze a különélő jogintézmények ellenében is a jogi felelősség hazai kohézióját, elvileg egységes voltát.

A viktimológia tudományának kialakulása és célja

A személyek közötti jogellenes magatartások, vagyonban vagy személyben okozott kárkövetkezménnyel járó cselekmények az államiság kialakulását követően, majd a római korban és a feudalizmusban is egységes szankcióval jártak, mely szankció központi eleme az áldozat, a jogaiban sérelmet szenvedett fél bosszúvágyának lecsillapítása és/vagy vagyoni hátrányainak kiküszöbölése állt. A kártérítés és a büntetőjog ilyen téren nem vált el egymástól, és egy egységes jogi felelősségben manifesztálódva az áldozatot központi szereplővé helyező büntetésben sújtott le a jogsértő félre, az elkövetőre. A személyt ért sérelmek személyi státusztól, rendi állástól függően a sértett által szabadon – majd később kontroll keretében – megtorolható szankciókkal lettek „honorálva”, a vagyoni hátrányokat pedig közvetlen elégtétellel kompenzálhatta a károsult.

A bosszú intézményének elismerése egyben az állam büntetőhatalmának nem létezését is jelentette, hiszen a bűncselekmények magánjogi felfogásban kerültek értékelésre azzal, hogy az elkövető és a sértett személyes konfliktusának tekintették azt. A később bekapcsolódó állami kontroll is gyakran csak a nyilvánosság – mint a sértett számára biztosított elégtételi forma – alkalmazása során fellépő esetleges közrend elleni cselekmények megelőzésére szolgált a sértett bosszújának kifejtése alatt. A bosszút később a korai és a modern büntetőmodellek közötti hatékony összekötő láncként funkcionáló megtérítési szisztéma, a kompozíció váltotta fel. A kompozíció lehetőséget jelentett azon bűncselekmények esetében, ahol olyan súlyos jogi tárgyak ellen irányult a jogsértés (élet, testi épség, egészség), amelyek bosszú formájában való megtorlása gyakran végződött az elkövető életének sértett vagy családja általi elvételével. A megváltás - bár erősen diszkriminatív formában^[7], de – alternatíva volt a legsúlyosabb magánbüntetés kiváltására az okozott sérelem következményeinek csillapítását szolgáló pénzösszeg fizetésével, más dolog átadásával. A kompozíció elterjedésével a büntetőjog a közjogiasodás szakaszába lépett, ami óhatatlanul magával hozta a sértett szerepkörének gyengülését.^[8] A büntetőjog ugyanis a bűncselekményekkel szembeni védekezésben felismerte az állami és közösségi érdeket, és a kompozíción túllépve eredményezte a polgári jogi felelősség és a büntetőjogi felelősség elkülönülését. A büntetőjog köréből a sértett akaratának jelentősége fokozatosan kikopott, és a polgári jogi kártérítés keretei közé vándorolt át.

Az állami büntetőhatalom abszolúttá válásával az officialitás került előtérbe, és a sértett csupán a bizonyíték szerepkörére lett kárhoztatva. Hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az állami büntetőhatalom ne csupán monopoljellegű megtorlásban jelentkezzen a társadalomban, hanem valódi preventív és orvosló célokat is zászlajára tűzzön. Máig vitatott, hogy az elítéltekkel való foglalkozás vagy a társadalombiztosítás konstrukciójának megjelenése hozta-e felszínre a sértettel való foglalkozás kérdését újra. Tény, hogy az első áldozatvédelmi irányultságú tervek és javaslatok börtönügyi kongresszusokon láttak

napvilágot, az elítéltek börtönkeresményének hová fordítása kapcsán. A társadalom korai formájában létező bosszú ugyanis abból az alapötletből indult ki, hogy a sértett személy került leginkább kapcsolatba a bűncselekménnyel, és – bár kétségtelen a bűncselekmények társadalomra való veszélyességének a foka – nem negligálható az őt ért sérelem a társadalom közös érdekének kikiáltott bűnüldözés céljában feloldva.

Még a viktimológia tudományának feljegyzett megszületését megelőzően, 1847-ben Bonneville de Marsengy francia jogtudós munkájában jelent meg az áldozatoknak állami alapokból juttatandó jóvátétel gondolata.^[9] A tervezet alapgondolata a közös társadalmi kockázatviselésből indult ki, és a társadalombiztosítások mintájára kívánta létrehozni a kártalanító alapot. A XIX. század utolsó harmadában aztán jelentős nemzetközi börtönügyi kongresszus nem múlt el áldozat-jóvátételi rendszert sürgető javaslatok nélkül. A többnyire napirendi és vitapontok formájában megjelenő téma végül 1891-ben, a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság által elfogadott dokumentumban öltött végre írott formát. Az elfogadott konklúzió elégtelennek nyilvánította a sértett reparációs igényére adott válaszokat az európai jogrendszerekben. Alternatív javaslatként az elítéltek börtönkeresményének e célra való fordítását irányozta elő. Az első igazi kártalanítási program egész Európára kiterjedő igényére Margary Fry irányította rá a figyelmet.^[10] Fry elméletének jelentősége nem csupán a probléma diagnosztizálásában és a cselekvés szükségességének felismerésében állt, hanem, hogy az eddigiektől eltérően a jóvátétel fedezetét nem csupán az elítéltek által termelt egyébként is kétes összegű „haszonnal” kívánta biztosítani, hanem a sértetti jóvátételt egyenesen a modern állam kötelezettségévé, közfeladattá minősítette. Az 1950-es években felgyorsult folyamat csúcspontját az 1974-es, Budapesten megrendezett „A bűncselekmények áldozatainak kártalanításáról” tartott Nemzetközi Büntetőjog Kongresszus szekcióülése jelentette. A vita középpontjában az áldozatoknak juttatandó jóvátétel céljából létrehozni kívánt állami pénzalap kérdése mellett az igényérvényesítést megkönnyítő egységes (adhéziós) eljárás gondolata állt. A konferenciát már megelőzték az első modellek, melyek közül mintaként szolgált az új-zélandi (1963), a brit (1964) és az észak-ír (1968). Az 1970-es évek végére Nyugat-Európa csaknem valamennyi államában megjelentek az állami kompenzációs rendszerek, melyek a bűncselekmények áldozatait állami alapból történő jóvátétellel segítették más forrásból meg nem térülő káruk enyhítésében. Bár e lépés az igazságszolgáltatási rendszer hatékonyságával, valamint az emberi jogok nemzetközi jogi megjelenésével is szoros kapcsolatban áll, azonban a politika modern formájának kialakulásával is összefüggően politikai törekvésekként is gyakorta szerepelt fejlesztése.

A kriminológia a bűnözés társadalmi magyarázata mellett a problémák orvoslását és kezelését is felvállalta. Az áldozatokkal való tudományos igényű foglalkozás szükségességét a viktimológia tudományának szülőatyja, Wertham vetette fel a XX. század közepén. A viktimológia funkciója között kell keresnünk az áldozattá válás, az áldozati minőség társadalmi problémájával, a bűncselekmény egy káros következményével való kiemelt foglalkozást. A viktimológia típusai közül általános értelemben elsőként a potenciális áldozati minőséget előtérbe helyező irányzatot különíthetjük el. Az úgynevezett általános viktimológia nem konkrét bűncselekmények sértettjeire koncentrál, hanem a társadalom valamennyi tagját, mint lehetséges áldozatot vonja vizsgálódásai középpontjába, és igyekszik az áldozattá válás elkerülésére, a különösen veszélyeztetett társadalmi rétegekre felhívni a figyelmet a bűnmegelőzés hatékonyságának növelése érdekében. A kriminál-viktimológia már szűkít tárgyán, és a konkrét bűncselekményekhez rendelt áldozatok kezelésével foglalkozik. A viktimológia néhány modern irányzata pedig az állami szervek túlkapásaiból adódó alapjogséremlmek áldozataival való tudományos vizsgálódást jelöli meg célterületeként.

Bármelyik viktimológiai irányzatot is vesszük górcső alá, megállapítható, hogy e tudományág kutatási eredményei a bűnmegelőzés körében az áldozattá válás elkerülésére használható megelőző tájékoztatási módszerek kidolgozására, a bűncselekmények szankcionálására és a jogalkalmazásra egyaránt komoly hatást gyakorolnak.^[11] Az áldozatoknak járó jóvátétel, kárenyhítés csupán egy ezen eredmények közül.

Az állam jóvátételi kötelezettségének alapja

A fentiekben láttuk, hogy a viktimológia céljáról és funkciójáról szóló viták közös nevezője a bűncselekmények áldozataival való foglalkozás erősítése a büntetőjog és a kriminológia területén. Ahhoz azonban, hogy megtaláljuk a jóvátétel megfelelő eszközeit, és állást foglalhassunk abban a kérdésben, hogy milyen alanyi kör számára és milyen feltételekkel igénybe vehető eszközökről is van szó, meg kell vizsgálnunk, hogy milyen ideológiai, filozófiai alapvetés az, mely az állam számára kötelezettséget teremt az áldozatok kárának kompenzálására. A vita megszületésével egyidős és talán máig meghatározó kiindulási pont a társadalmi szerződésekkel foglalkozó elméletekben keresendő. Thomas Hobbes társadalmi szerződéselmélete értelmében a belátó személyek által létrehozott, korlátlan hatalommal rendelkező szuverén számára valamennyi jogukról lemondtak az emberek, azonban az emberi élet biztosítása végett néhányat fenntartottak maguknak. Ezek a fenntartott jogok az ősi személyiségi jogok, míg valamennyi más szabadságjog az uralkodó hatalom törvényi rendelkezésének függvénye. Az egyén jogai Hobbesnál egyértelműen az államtól független szféra kereteit jelölik ki, de az elmélet ellentmondásos volta miatt elválaszthatatlanok a társadalmi együttélés viszonyaitól, hiszen az állam a békés együttélés biztosítására jött létre, így akár ezeket a jogokat is korlátozhatja bizonyos egyénnel szemben annak érdekében, hogy feladatának eleget tegyen. Problematikus, hogy – mivel Hobbes társadalmi szerződését az emberek egymással és nem a létrehozott állammal kötötték – az uralkodót semmilyen, a társadalmi szerződésből kifolyó kötelezettség nem terheli, részéről semmilyen magatartás nem minősülhet szerződésszegésnek. Hobbes elméletében az állam ugyan zsarnok, önkényúr, mégis létrehozása szükséges lépés volt annak érdekében, hogy a társadalmi együttélést olyan keretek közé szorítsák, amely keretek megfelelő védelmet tudnak nyújtani a társadalom valamennyi tagjának. Ennek megfelelően a magánszeméllyel szemben elkövetett jogtalanságot csak az bocsáthatja meg, akinek a sérelmére azt elkövették, ellenkező esetben a jogsértő elégtételadással tartozik, de az állam speciális helyzete azt jelenti, hogy e szabály érvényesülését garantálja. Az állam csak azon törvénysértések felett hunyhat szemet, amelyek kizárólag őt érintik. Az állam kötelessége, hogy a jogsértésre való szükségszerű reakciót biztosítsa minden esetben, amikor magánszemélyek kerülnek egymással összeütközésbe, és csak akkor tekinthet el a főszabály alkalmazásától – ekkor viszont saját belátása szerint és indoklás nélkül –, ha a jogsértés ellene irányul.^[12] Locke koncepciójában a hobbesi állam önkényúri szerepe gyengül, és az állam őre a rendnek, nem pedig kizsákmányolója az ember által termelt javaknak.

A társadalmi szerződéselméletek az emberek számára biztosított alapjogok tekintetében tehát az állam kötelezettségévé teszik azok védelmét. Ha a bűncselekmények áldozatainak járó jóvátételt – mint állami kötelezettséget – a társadalmi szerződéselméletek szemszögéből vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy az állam jóvátételi kötelezettsége abból fakad, hogy az egyes bűncselekmények bekövetkezése eredeti feladata teljesítésének – az emberi élet és

alapjogok és a közrend védelmének – elégtelen voltát jelöli meg. A kriminológia tudományában ún. Strict Liability Theory abból az objektív felelősségi klauzulából indul ki, hogy az állam minden bűncselekmény elkövetésének tűrésével megszegi társadalmi szerződésben vállalt kötelezettségét. A megelőzés eszközei ugyanis kizárólag az állam kezében vannak, és a bűncselekmények bekövetkezése elleni védekezés a fő feladata. Ez a szigorú, objektív alapokon nyugvó felelősségi teória nem különböztet áldozati kategóriák között, és ebből következően minden bűncselekménnyé nyilvánított jogsértő magatartás esetén beáll az állam jóvátételi kötelezettsége. Vannak azonban olyan elméletek is, amelyek már figyelembe veszik az állam cselekvési lehetőségeit, és az állami cselekvés elmulasztásához vagy nem megfelelő kifejtéséhez fűzik a jóvátételi jogkövetkezményeket. A Government Negligence Theory abból indul ki, hogy az állam jóvátételt csak azon bűncselekmények esetében kell, hogy nyújtson, amelyek tekintetében megállapítható, hogy az állam valamely szerve jogalkalmazási jogkörét gondatlanul gyakorolta. A törvényhozó és igazságszolgáltató hatalom diszfunkciói esetén léphet csak működésbe az elmélet szerint a jóvátételi rendszer. Az elmélet gyengesége, hogy elrugaszkodik a viktimológia alapfelfogásától, az áldozattá válás megelőzésétől és annak kezelésétől, sokkal inkább az amúgy nehezen bizonyítható és ritkán bekövetkező hivatali visszaélésekre szorítja a jóvátétel intézményét, ami nyilvánvalóan elégtelen ahhoz, hogy betöltse eredeti rendeltetését.^[13]

A modern állam kialakulásával és a jóléti állam koncepciójának elterjedésével az áldozatok számára nyújtandó jóvátétel indokául olyan tényezők generálta elméletek is megjelentek, melyek az emberi jogok nemzetközi koncepciójával vagy éppen a kriminálpolitika újabb fejlődési irányjaival mutatnak rokonságot. A Crime Prevention Theory abból a feltételezésből indul ki, hogy az áldozattá vált állampolgárnak nagyobb hajlandósága lesz a bűncselekményekkel kapcsolatos feljelentések megtételére, ha tudja, hogy nem egy kétséges és esetleg sokáig elhúzódó polgári per függvénye, hogy hozzájut-e kárának megtérítéséhez vagy sem. Az állami jóvátétel tehát ebben a felfogásban ösztönző erő, mely a kriminálpolitika azon törekvését juttatja kifejezésre, hogy a bűncselekmények esetében jellemző látencia csökkenjen. A jóléti állam elméletéhez köthető két teória a Social Welfare Theory és a Social Obligation Theory.^[14] A társadalmi kötelesség elmélete visszanyúl a történeti gyökökhez, amikor kijelenti, hogy korábban a sértett maga vehetett elégtételt az elkövetőn. Az állam azonban ezt a jogát kiiktatta a büntetőjogból, és azzal, hogy pénzbüntetések alkalmazásával a saját kasszájába vándoroltatta a korábbi kártérítési összegeket, az áldozatoktól vette el káruk megtérítésének fedezetét. A társadalmi kötelesség elmélete ennek megfelelően úgy látja, az állami jóvátétel formájában érkezett el az idő arra, hogy az évszázadok során beszedett összegeket az áldozatoknak az állam visszaadja. A társadalmi jólét elmélete finomít ezen az elképzelésen. Mintegy társadalombiztosításként fogja fel a jóvátétel intézményét, amelybe az állam pénzbüntetés formájában szedte be a minden sértettet megillető összeget. A visszaosztás, jóvátétel tekintetében azonban a társadalom nem minden rétegéből kikerült áldozati kört kívánja részesíteni. Csak azoknak adná meg a jóvátétel jogát, akik erre rászorulnak. Az elmélet így hoz létre egy közös társadalmi kockázatokon nyugvó biztosítási konstrukciót, amely jövedelmi viszonyok figyelembevételével differenciál – vagy ha úgy tetszik diszkriminál – az áldozat kategóriák között. A biztosítási és közös kockázatviselési dogmatikai konstrukciók egyike az Equal Protection Theory, amely a viktimizációs terhek enyhítése érdekében álló intézkedésnek látja a jóvátételt. Az elmélet abból a tényből táplálkozik, hogy egy országon belül is vannak bűnözésre érzékenyebb területek, ahol az áldozattá válás valószínűsége ugrásszerűen megnő más területekhez képest.^[15] A jóvátétel az ilyen területeken lakó személyek terheit és veszélyeztetettségét igyekszik kompenzálni.

Végül két modern, kevésbé jogi, sokkal inkább morális és utilitarista magyarázata a témánk szempontjából releváns jogintézménynek. Az emberi jogok és humanitárius akciókkal rokonítható elvi alapokon nyugszik a Humanitarian Theory, amely nem próbál jogi felelősséget keresni az állam részéről a jóvátétel magyarázataként, hanem egyszerűen morális, erkölcsi, emberiességi kötelezettségévé teszi az államnak a bűncselekmények következtében kárt és hátrányt szenvedett állampolgárok számára biztosítandó jóvátételt. A Political Motivation Theory a parlamenti munkában – így elsődlegesen a jogalkotásban – szerepet vállaló politikusok haszonelvű gondolkodásmódját helyezi középpontba. Elképzelése szerint a jóvátétel csupán népszerűség-növelő intézkedés, mely a jólétet és a biztonságérzetet fokozza az emberekben, a potenciális választópolgároknakban.^[16]

Véleményem szerint a jóvátétel elvi magyarázatát, bevezetésének, alkalmazásának jogalapját az állam büntetőmonopóliumából kell származtatnunk. Az alkotmányos kötelezettségként deklarált bűnüldözés, a büntetések állam általi alkalmazásának kizárólagos volta indokolja, hogy az állam a sértettekre és más áldozati körökre ne csupán a büntetőeljárás egyik bizonyítékeként tekintsen, hanem a jogaiban megsértett fél vagyoni, testi, szellemi és lelki egyensúlyának helyreállítása érdekében működtessen egy olyan jóvátételi rendszert, ami inkább közigazgatási eljárási alapon, mintsem peres eljárás alapján, nem érdemi kérdések eldöntésén keresztül részesíti az áldozatot anyagi vagy más természetbeni védelemben, hanem azonnali és gyors segítséget nyújt kárának enyhítéséhez, a bűncselekmény káros következményeinek csökkentéséhez.

Az Európa Tanács Konvenciója a jóvátételről

A viktimológia eszméjének rövid fejlődéstörténetéből látható, hogy az áldozatok számára nyújtandó jóvátétel kérdése tekintetében az 1970-es évektől a beindulást és felgyorsulást a nemzetközi szinten az államok közötti egyeztetések és viták között kell keresni. Nem véletlen, hogy az eredetileg szakmai konferenciákként számon tartott kongresszusokon elhangzott vélemények, elfogadott záródokumentumok nem rekedtek meg a pusztán deklarációk szintjén. Szükségszerű volt, hogy egy széles állami kört felölelő nemzetközi szervezet nyílt határozatában adjon iránymutatást részes államai számára annak érdekében, hogy az áldozattan által kimunkált eszmék és elképzelések ne maradjanak meg csupán a tudományos gondolkodás jellemző témaköreinek.

Az Európa Tanács már 1975-ben létrehozta a Compensation of Victims of Violent Crime Committee-t, amely bizottságnak fő feladata volt a bűncselekmények áldozatainak kártalanítására vonatkozó egységes, ajánlószzerű elvek kidolgozása a részes államok számára. A bizottság működésének eredményeit a Miniszterek Bizottsága 1977-ben határozati formában is rögzítette.^[17] A határozat azonban nem jelentett konkrét kötéserőt és közvetlen kötelezettséget a tagállamok számára. Az 1977-es határozat elsődlegesen állami alapokból történő kompenzációban gondolkozott, és már nem a jóvátétel és áldozatsegítés ideológiai-eszmei kérdéseit, hanem sokkal inkább a konkrét cselekvésre sarkalló szándékot fejezte ki. 1983-ban – amikor már számos európai állam teremtette meg első büntetőjogi kompenzációs modelljét – az Európa Tanács égisze alatt elfogadásra került az a konvenció, amely napjainkban is alapja az egyes jóvátételi rendszerek tipizálásának, hiszen a jóvátételi forma és szervezetrendszer működtetésének olyan alapvető elveit rögzíti – most már kötelezettséget

róva a tagállamokra -, melyek harmonizációs és hatékonysági szempontokból is sarkalatos pontjai a nemzeti szabályozásnak.^[18] Az European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes elnevezésű nemzetközi dokumentum alapelvi szinten rögzíti a jóvátétel főbb kérdéseit.

A konvenció alapján világosan elkülöníthető a büntetőjogi és a polgári jogi kompenzáció célja és a két reparációs rendszer egymáshoz való viszonya. A büntetőjogi kompenzáció ugyanis egyfajta gyorssegély, amely a bűncselekmény tényéhez kapcsolódik, és szubszidiárius jellegű. A szubszidiaritás abban nyilvánul meg, hogy ilyen kompenzációt csak olyan károk megtérítése és enyhítése érdekében lehet kérni, amelyek más forrásból – értve ez alatt a polgári jogi kártérítést is – nem vagy nem teljes mértékben finanszírozhatók. A jóvátétel speciális jellemzője, hogy bár jogalapját a bírói ítéletben megállapított bűncselekmény képezi, azonban ennek bevárása sem szükséges ahhoz, hogy az áldozat ténylegesen hozzájusson a kompenzációs összeghez. Ebben a tekintetben tehát mindenképpen különbözik a polgári jogi kártérítéstől. A konvenció fontosnak tartja annak a rögzítését is, hogy mely bűncselekményi kör áldozatai képezik a jogosultakat. A kompenzációs rendszerek kialakításánál két elv mentén lehet a jogosultak körét meghatározni:

- Maga a konvenció és számos európai állam (pl. Norvégia, Portugália vagy az Egyesült Királyság) a bűncselekményt elkövető szándékából indul ki. Csak olyan bűncselekmények elszenvedői igényelhetnek ez alapján kárenyhítést, jóvátételt, akiknek a sérelmére előre megfontolt vagy szándékos bűncselekményt követtek el. A szándék-központú jóvátételi rendszerek abból az alaptételből indulnak ki, hogy a szándékos bűncselekmények azok, amelyek durva beavatkozást jelentenek az ember alapvető jogaiba, és amely cselekmények igazán megjelenítik az állam védelmi funkciójának hiányosságait.
- A jogosulti kör meghatározásánál a másik rendező elv sokkal inkább polgári jogi kártérítési színezetet ölt. Franciaországban és Dániában nem a bűncselekmény elkövetőjének szándéka, hanem a bűncselekmény eredménye az, amely kijelöli a jóvátételt igénylő személyek körét. Azok az áldozatok tarthatnak igényt kompenzációra, akik a bűncselekmény következtében személyi sérülést szenvedtek el. Az eredményközpontú rendszerek elsődlegesen a személyi „kárt” helyezik előtérbe, és vagy egyáltalán nem fontos a vagyoni hátrány bekövetkezése, vagy csak másodlagosan, mintegy következményi kárként, hátrányként jelenik meg.

A konvenció elemzését folytatva érdemes megvizsgálni, hogy mennyiben nemzeti és elszigetelt a kompenzáció. Az egyezmény szándékai szerint nem csupán a valamennyi tagállamban meghatározott minimálstandardok egységesítésével kíván európai védelmet nyújtani az áldozatok számára, hanem kombinálva a tér és személy elméleteket, a nemzeti kártérítési rendszerek alkalmazási területének kiszélesítésére törekszik.^[19] Nem az állampolgárság, hanem a bűncselekmény elkövetésének helye a döntő momentum. Az egyezmény ugyanis mindazokra a bűncselekményekre kiterjeszti alkalmazási körét, amelyeket a jóvátételt működtető tagállam területén követtek el, függetlenül attól, hogy saját vagy idegen állampolgár sérelmére történt-e az elkövetés. Lehetőségként a területiség elvét némiképp áttörve, megengedi a nemzeti rendszereknek, hogy kiterjesszék a kompenzációt a területükön kívül elkövetett bűncselekmények áldozataira is, amennyiben azok saját állampolgáraik. A szabályozás meglepő és dogmatikailag néhány kérdést vet fel az állam büntetőhatalmának határaival kapcsolatban. Bár adott, hogy egy állam büntetőhatalma mindenekelőtt saját területén, országának határain belül érvényesül, és ezzel a területiség elve uralkodó tétel a büntetőjogban. A területet átlépő büntetőjog azonban már sok esetben rést

ütött ezen az elképzelésen. Ha az emberiség ellenes bűncselekményekre gondolunk, vagy olyan bűncselekmény kategóriákra, melyek üldözésére nemzetközi egyezmények aláírásán és ratifikálásán keresztül több állam is kötelezettséget vállal, akkor látható, hogy a szigorúan területhez kötöttség már nem feltételek nélkül alkalmazható tana a büntetőjognak. A kompenzációval kapcsolatban azonban a funkciót és jogalapot kereső elméletek áttekintése után megállapítható, hogy elsődlegesen területhez kötötni kell, hogy érvényesüljön. Az állam ugyanis saját határain belül rendelkezik jogalkotási és jogalkalmazási hatáskörrel, és azon eszközöket is csak országhatárain belül alkalmazhatja, melyek a bűncselekmények megelőzése, az áldozattá válás elkerülése érdekében szükségesek. A jóléti állam vagy a társadalmi felelősség talaján álló elméletek lehetnek azok, amelyek a területiség elve alól az ideológiai felmentést megadhatják.

Az Európa Tanács konvenciójának fontos mozzanata, hogy nem követel meg teljes kárpótlást az államtól.^[20] A polgári jogi teljes kártérítés elvétől eltérően a büntetőjogi kompenzációnak nem az a feladata, hogy minden kár orvoslásra kerüljön, sokkal inkább a gyors segítség és a kárenyhítés. Ezért is nevezi a legtöbb állam joga kártérítés helyett jóvátételnek, kárenyhítésnek, kompenzációnak, de sohasem az „eredeti állapotot” helyreállítani szándékozó teljes anyagi kárpótlásnak. Az egyezmény ennek értelmében feljogosítja aláíróit arra, hogy küszöbértékeket fogadjanak el és határozzanak meg, melyek alatt és felett kizárt a kárenyhítés igénylésének a lehetősége.

A jóvátétel az állam szociális gondoskodásának megnyilvánulása. Ebből következik, hogy a kompenzáció célszemélyei azok az áldozatok, akik más forrásból nem tudták helyrehozni az őket ért sérelmeket, és esettségükből következően valóban rászorulnak a gyors állami segítségnyújtásra. A konvenció ezért nem tekinti diszkriminatívnak az olyan nemzeti rendelkezést, amely a kárenyhítés körében megengedi a kérelmező áldozat anyagi helyzetének figyelembe vételét, és akár a kérelem elutasítását is függővé teszi ettől a körülménytől. Az anyagi helyzet mellett megkövetelhető az is, hogy az áldozat működjön közre a bűnüldöző szervekkel, valamint a büntetőeljárás során ne tanúsítson olyan magatartást, amely megghiúsítaná vagy gátolná az állam büntetőhatalmának érvényesítését.

A jóvátétel összegére tekintettel az egyezmény rögzíti, hogy melyek azok a költségek, bűncselekmény következtében jelentkező károk, amelyek feltétlenül bele kell, hogy kerüljenek a nemzeti jogrendszerek által elismert hátrányok körébe. A személyi sérülések középpontba kerülése miatt elsődlegesen a kórházi kezelés és más orvosi beavatkozás költségei, az esetleges gyászszertartás kiadásai és a bűncselekmény következtében jelentkező keresetvesztés megtérítését valamennyi államnak el kell ismernie. A kárenyhítés azonban sosem jelenthet kettős kompenzációt. Az egyezmény a kettős megtérülés elkerülése végett – rokonítva ezt a polgári jogi káronszerzés tilalmával – megadja az államoknak azt a lehetőséget, hogy ha az áldozat valamilyen kompenzációhoz, kártérítéshez más forrásból a jóvátételt megelőzően vagy folyósítását követően hozzájut, ezt az állam levonhassa, illetve visszatérítést követeljen.

A korábban elemzett társadalombiztosítási hasonlóság miatt az egyezmény ismeri az úgynevezett regressz jog vagy visszkkeresti jog fogalmát.^[21] A regressz jog lényege, hogy a jóvátétel megfizetését követően az állam előírhatja, hogy a kárenyhítésként kifizetett összeg erejéig átszállnak rá mindazok a jogok, melyek az áldozatot igényének más módon való érvényesítésére megilletik (pl. kártérítési jog, magánbiztosítások esetén a biztosító teljesítésének követeléséhez való jog, stb.). A biztosítási jogban ismert fogalom egyfajta jogszabályi engedményt jelent az állam részére, amellyel egyrészt a kettős kompenzáció

elkerülését tudja biztosítani, másrészt pedig képes visszafizetni büdzséjébe a jóvátételként kifizetett összeget.

A konvenció végül nagy figyelmet szentel annak, hogy a részes államok minden olyan intézkedést megtegyenek akár tényleges akciókkal, akár jogalkotási feladataik teljesítése körében, mellyel a potenciális kérelmezőket tájékoztatják jogaikról, az eljárás lefolyásáról.^[22] Az egyezmény annak a lehetőségét sem zárja ki, hogy maga a jóvátételről határozó szervezetrendszer valamely fokán álló szerv segíti az áldozatot az alakilag és tartalmilag helyes kérelem benyújtásában. A tájékoztatás minél szélesebb körűvé tétele érdekében célszerű bevonni a civil társadalmat is. A non-profit szervezeteken keresztül történő tájékoztatás ugyanis jellemzően összekapcsolódik a jogvédő szervezetek munkájával, akikhez gyakrabban és kisebb költségek mellett fordulhatnak az állampolgárok, mint az állam szerveihez.

Az Európa Tanács fentiekben elemzett konvenciója olyan alapelveket rögzített, amelyek feltétlen érvényesülést kívánva kijelölik a nemzeti jóvátételi rendszer alapvető kereteit, azonban számos kérdés tekintetében kínálnak a nemzeti hagyományokat is figyelembe vevő kárenyhítési rendszerek kialakítására lehetőségeket. Az eltérés lehetséges a jogosulti kör meghatározása során, az áldozat eljárásban való közreműködéséhez történő kööttség tekintetében, vagy akár a kárenyhítés konkrét összegének viszonyítási alapja meghatározásában. Véleményem szerint az egyezmény igazi novuma, hogy a korábban bemutatott funkcionális viták között rendet téve definiálja az állami jóvátétel értelmét és fogalmát, és az egyediesítés lehetőségét kínálva határoz meg alapvető, feltétlen érvényesülést kívánó garanciákat.

A magyar kompenzációs rendszer sajátosságai

Hazánkban a bűncselekmények áldozatainak járó kárenyhítés kodifikált formát a 209/2001. (X. 31.) kormányrendeletben öltött. A rendelet a viktimológia modernkori kihívásaira reagálva elsődlegesen az azonnali és gyors pénzügyi segítséget tűzte ki célul a bűncselekmények áldozataira fókuszálva. 2006-ban azonban törvényi szintű szabályozás útján alakult ki a jelenleg hatályos kárenyhítési rendszer.^[23] A jelenlegi szisztéma sajátosságát a törvényi szintű jogforrás nem csupán a terület fontosságának megnövekedett voltából vezeti le, hanem egy szélesebb körben felfogott áldozat-politikát tükröz. A kárenyhítés a törvényben már csak egy – persze kétségtelenül a központi – eleme az állam áldozatvédelmi politikájának, hiszen megjelennek más, áldozatsegítő szolgáltatások is, melyek nem mindegyike igyekszik vagyoni hátrányokat kompenzálni, sokkal inkább az áldozat/sértett jogainak érvényesítése érdekében tesz jelentős lépéseket.

A magyar rendszer egyértelműen magában foglalja az Európa Tanács Konvenciójában követelményként felhívott alapelvek érvényesülését biztosító jogintézményeket, és a viktimológiai elméletek közül a kárenyhítés tekintetében európai fősodornak tekinthető közös kockázatokat elosztó biztosítás konstrukcióját teszi magáévá. Ez a törvény preambulumból is kitűnik, amikor a jogszabály a méltányosság és a szolidaritás elvét jelöli meg erkölcsi hivatkozási alapnak az állam ez irányú kötelezettsége körében. A jogosulti kör meghatározása szempontjából az Európai Unióban való tagországi szerepkörből következő, tágra nyitott

területiség és állampolgáriság elvein túlmenően szembetűnő sajátosság, hogy a bűncselekmény eredménye alapján állítja fel a törvény által biztosított kedvezményekben részesülni jogosult személyek körét. A büntetőjogi sértett fogalmánál azonban sokkal szélesebb kört fog át a törvény áldozat fogalma. Az eredmény szempontjából ugyanis mindenki áldozatnak tekinthető, aki a bűncselekmény közvetlen következményeként szenvedett el sérelmet. A sérelem megnyilvánulási formái régi vitát jelentenek a büntetőjog és polgári jog körében egyaránt. Ha a büntetőjogi kárenyhítést a polgári jog kártérítésével rokonítjuk, akkor bizonyos párhuzam vonható a polgári jog nem vagyoni (erkölcsi) károk fogalma és a jelen írás témájául választott büntetőjogi kompenzáció között. Amíg a nem vagyoni kártérítés esetében még mindig állandó problémaként jelentkező hátrány, sérelem fogalma évről évre igyekszik kikristályosodott ítélkezési állandókon keresztül teret engedni a kívülvilágban nehezen megfogható formát öltő, úgynevezett pszichés sérelmeknek vagy negatív hangulatváltozásoknak, úgy az áldozatvédelmi szolgáltatások tekintetében maga a törvény tekinti a sérelem fogalma alá tartozónak a lelki sérüléseket, érzelmi megrázkódtatásokat. A vagyoni károsodás könnyen bizonyítható, általában mindenki számára nyilvánvaló, összegezerősíthető hátrányt takar. A nem vagyoni kár kategóriájába sorolható lelki sérülés, érzelmi megrázkódtatás azonban a polgári jogban a mai napig nem kapott törvényi, de még elfogadott jogalkalmazói alaptételnek mondható definíciót sem. A kárenyhítésről szóló törvény indokolása maga határozza meg, mi tekinthető lelki sérülésnek. Ez alapján az áldozatban kialakult tartós, komoly félelem, szorongás már megalapozza azt.^[24]Érzelmi megrázkódtatáson pedig az áldozatban a bűncselekmény hatására kialakult pszichés zavart, traumát értjük. Ez a körülmény nyilvánvaló választóvonalat képez a polgári jogi kártérítés és a büntetőjogi elégtétel között. Ez azonban érthető, ha figyelembe vesszük a kompenzáció büntetőjogi jogintézményének megszületését alátámasztó jogpolitikai indokokat. Az áldozatoknak járó állami kárenyhítés célja ugyanis pontosan az, hogy a polgári eljárás eredményének bevárása nélkül, vagy éppen az abban született, áldozatra negatív döntés ellenére is kompenzációt nyújtson az áldozat részére. Azzal, hogy a kárenyhítés kifizetését megelőző eljárás alapvetően adminisztratív, közigazgatási szervezetrendszerre támaszkodó, a diszkrecionális jogkört jellemzően száműző processzus, a határozott törvényi definíció mindenképpen szükséges a szubjektivitás megakadályozása érdekében. Az alanyi kör szempontjából tehát áldozatsegítő szolgáltatásban és állami kárenyhítésben az az áldozat részesülhet, aki a bűncselekmény következtében közvetlen elszennvedőként realizált vagyonában vagy a pszichét is egyértelműen magában foglaló személyiségében sérelmet, hátrányt.

Az áldozatsegítő eszközök két csoportja Magyarországon az áldozatsegítő szolgáltatások kategóriája, valamint az állami kárenyhítés. Az áldozatsegítő szolgáltatások csak részben hivatottak a káros következmények enyhítését szolgálni, ugyanis az azonnali pénzügyi segílyt kivéve az áldozat érdekeinek elősegítése és a szakjogászai segítségnyújtás biztosítása már inkább az ún. erkölcsi elégtétel irányába hatnak.^[25] Azzal, hogy az áldozat bekapcsolódhat az öt megillető jogok megfelelő gyakorlásával az elkövető felelősségre vonását célzó büntetőeljárásba, jellemzően nem kárának megtérítését, hanem morális győzelmét érheti el. A szakjogászai segítségnyújtás azonban már tovább mutathat egy esetleges polgári jogi kártérítési per megindítása irányába is.

A kárenyhítés jogintézménye szempontjából Magyarország azon államok közé tartozik, amelyek a kárenyhítésre jogosító feltételek meghatározásánál az elkövető szándékának – ezzel közvetve a bűncselekmény társadalomra veszélyessége fokának is – és a bűncselekmény által kiváltott eredménynek egyaránt jelentőséget tulajdonítanak. Négy áldozati kört különböztet meg a törvény. Az első a tulajdonképpen sértetti kategóriából merít: olyan

személyek, akiknek a sérelmére szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekményt követtek el, és ennek következményeként szenvedtek súlyos károsodást testi épségükben, egészségükben. A második kategória azokat a közeli hozzátartozókat takarja, akik a fenti kategóriába tartozó bűncselekmények meghalt áldozatainak rokonai voltak. A harmadik kategória pedig az eltartottak körét emeli ki. Végül áldozat az is, aki a szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekmény következtében meghalt sértett eltemettetéséről gondoskodott. Ismét párhuzamba állíthatjuk a kárenyhítést a polgári jogi kártérítéssel. A testi vagy egészségkárosodások esetében megítélhető nem vagyoni kártérítés a polgári jogban személyhez kötött, így kizárólag olyan személyt illet meg ez az igény, aki közvetlen elszenvetője volt ezeknek a „károknak”. A magyar jog és számos külföldi állam joga is ismeri azonban a hozzátartozói igények – vagy az angolszászoknál közvetett áldozatok – számára megítélhető kártérítés fogalmát. A hozzátartozók ebben az esetben nem a jogsértés közvetlen károsultja helyett, hanem saját nevükben, a közvetlen károsult ellen irányuló jogellenes magatartás következményi károsultjaiként lének fel sui generis kárigényük érvényesítésével. A bírói gyakorlat a hozzátartozói igényeket főként az angolszász jogrendszerekben nem vérségi vagy más jogi rokoni kapcsolat alapján ismeri, hanem a közvetlen áldozat és az igényérvényesítő közvetett áldozat közötti emocionális kapocs vizsgálatát helyezi előtérbe. A hozzátartozói igények körének kiszélesítésére hazánkban is mutatkoznak törekvések, azonban mégis indokolt, hogy a büntetőjogi kárenyhítés esetében pontosan meghatározható alanyi kör kerülhessen a közvetett károsultakat jelentő áldozati kategóriába, hiszen itt nem szabad megfélekezni arról, hogy adminisztratív és nem igazságszolgáltató szervekre van bízva a kárenyhítés odaítélése. Azzal, hogy a törvény nem konkrét bűncselekmények taxatív felsorolásával határozza meg a jogosultsági kört, véleményem szerint stabilitást ad a jogszabálynak. A felsorolás ugyanis megkövetelné azt, hogy az egyébként jellemzően gyakran változó Büntető Törvénykönyv valamennyi módosítását a kárenyhítésről szóló törvényen is át kellene vezetni.

Érdekes kérdést vet fel az elméletben, hogy jogszerű lehet-e a törvény azon kitétele, mely a kárenyhítés igénybevételéhez a testi épség vagy egészség súlyos károsodását kívánja meg. A polgári jog területén a nem vagyoni kártérítésre vonatkozóan korábban létezett a Polgári Törvénykönyvben a súlyos és tartós jelző a jogvédelem igénylésének szűkítéseként. Az Alkotmánybíróság azonban többek között erre a tényre is hivatkozva semmisítette meg a Ptk. idevágó szakaszát.^[26] Az Alkotmánybíróság érvelése szerint ugyanis az Alkotmány által deklarált személyiségi jogok védelme szűkítés nélkül kell, hogy megillessen minden személyt, így a súlyossá minősítés szerepeltetésével, a súlyosság konkrét esetben történő bírói megítélésével szubjektív és előre ki nem számítható, másrészt személyiségi jogok között jogvédelem szempontjából diszkriminációt megvalósító rendelkezést tartalmazott a Ptk. Véleményem szerint azonban alkotmányossági aggályokat nem vet fel a büntetőjog területére történő kompenzáció jogosulti körének meghatározásánál a káros eredményhez kapcsolt súlyosság meghatározása. Azért nem, mert a személyiségi jogok védelme az egyes bűncselekményi tényállások Büntető Törvénykönyvben való szerepeltetésével megvalósul. A kárenyhítés nem a személyiségvédelem általános büntetőjogi eszköze, hanem a konkrét esetben megbomlott egyensúly gyakorlatilag állam által önként vállalt feladatként való helyreállítása azzal, hogy az áldozat részére kompenzációt nyújt. Nem elsősorban a személyiség védelmét valósítja meg tehát a kárenyhítés jogintézménye.

A kárenyhítésként megállapítható összegek a törvényben klasszifikáción alapulnak, így adminisztratív jogalkalmazáshoz illően előre kiszámíthatók. Az összegek azonban rögtön bebizonyítják, hogy a törvény hatálya körében megfogalmazott jogosulti kör mégiscsak szűkebb a kárenyhítés esetében az áldozatsegítő szolgáltatásokat igényelni jogosult személyek

csoportjától. Amíg – ahogyan ez korábban már tárgyalásra került – az áldozatsegítő más szolgáltatásokat nem kizárólag a bűncselekmény következményeként vagyoni károkat elszenvedő áldozatok vehetnek igénybe, úgy a kárenyhítés szemszögéből már figyelmen kívül maradnak a lelki sérülések és érzelmi megrázkódtatások. A vagyoni károsodások ettől függetlenül természetesen összefüggésben állhatnak az egyébként személyt sértő bűncselekményekkel, sőt azok következményeként jelentkeznek (kórházi és orvosi kezelés költségei, orvosi segédeszközök, keresőképtelenség miatti jövedelem kiesés, stb).^[27] Az azonban érthető, hogy ha a kárenyhítést pontosan azért nem akarja a jogalkotó a bíróságokra telepíteni, hogy azt eredeti céljától (gyorsaság, kiszámíthatóság) ne fossa meg, így egy adminisztratív jogalkalmazáson keresztül megvalósuló kárenyhítésnél nem adható ilyen széles és bizonytalan diszkrecionális jogkör a köztisztviselők kezébe, mellyel lelki sérülésekről, érzelmi megrázkódtatások felől dönthetnének. A kárenyhítés tehát az egyébként felmerülő vagyoni károk gyors, polgári jogi kártérítéstől független enyhítését tűzi ki célul. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha a kárenyhítés kifizetése pontosan, a törvény szövegén nyugvó, tételes joganyagot jelentő alkalmazáson múlik. Ezt támasztja alá az a rendelkezés is, mely az egy összegben vagy járadék formájában igényelhető kárenyhítést konkrét feltételekkel bástyázza körül, és nem a jogalkalmazó kezébe adja a kárenyhítés módjának meghatározását, mint az a polgári jogi kártérítés esetében történik.

A magyar törvény természetesen nagy figyelmet szentel a kárenyhítést igénylő áldozat együttműködési kötelezettségének. A hatóságokkal való közreműködés megtagadása, az elkövetés során tanúsított felróható magatartás ennek megfelelően a kárenyhítésből való részesedés teljes kizárását is eredményezheti.^[28] A törvény állam szempontjából garanciának tekintett szabálycsoportjának másik részét a kétszeres kártérítés elkerülését biztosító rendelkezések jelentik. Amennyiben ugyanis az áldozat kárai akár polgári jogi kártérítés, akár társadalombiztosítási juttatás, akár privátbiztosítás formájában egészben vagy részben megtérülnek, a már kifizetett kárenyhítés visszatérítésére köteles az áldozat. Érdekes és nem indokolt véleményem szerint, hogy a visszatérítési kötelezettség megszűnésére megállapított határidőt a törvény a kárenyhítés megállapító határozat jogerőre emelkedésétől számított három évben határozza meg.^[29] Ha azt vesszük figyelembe, hogy a visszatérítési kötelezettséget jellemzően az a körülmény alapítja meg, hogy más forrásból – általában kártérítés formájában – térül meg az áldozat kára, akkor tekintettel kellene lennünk a bűncselekmény által okozott károk megtérítésével kapcsolatosan is irányadó Ptk-beli szabályokra. A büntethetőség elévülése ugyanis a polgári jogban csak másodlagosan alkalmazandó elv, főszabályként az általános öt éves elévülési határidőn belül lehet a kártérítési pert megindítani. Kétségtelen, hogy a bírósági joggyakorlat és a Ptk. egyes rendelkezései alapján is van lehetőség a kártérítés összegének azon az alapon történő mérséklésére, hogy a jogosult az igényérvényesítéssel különösebb ok nélkül késlekedett, de a kártérítést ez a körülmény semmiképpen sem zárja ki. Ebből pedig az következik, hogy a kárenyhítés visszatérítésére szabott hároméves határidő túl rövidnek tűnik, főként ha figyelembe vesszük, hogy a polgári per megindítását követően nem közigazgatási eljárásokra előírt objektív határidők állnak a bíróság rendelkezésére a döntés meghozatalára, hanem jellemzően ennél sokkal hosszabb időt vesz igénybe a jogerős ítélet megszületése. Érthető, hogy a visszatérítési kötelezettségre véghatáridőt kell a törvénynek szabnia a jogbiztonság követelményéből fakadóan, azonban ez álláspontom szerint mindenképpen hosszabb időtartamban kellene, hogy kifejeződjön, mint három év.

A viktimológia a XX. század utolsó harmadától meghatározó ágává vált a modern bűnügyi tudományoknak valamennyi európai állam jogában. Jelentősége abban keresendő, hogy a büntetőjog eszközrendszerét komplexebbé tette azáltal, hogy már nem kizárólag az elkövetőt

és tettét előtérbe helyező jogágként jellemezhető a büntetőjog, hanem a bűncselekmény nem kívánt következményeinek áldozatok szempontjából való orvoslásában is hatékonyan résztvevő és az orvoslásra alkalmas jogágként is. A jóvátétel jogalapját tekintve kérdéses, hogy mennyiben tekinthető alkotmányos kötelezettségnek e jogintézmény. Véleményem szerint a bűncselekmények üldözésére vonatkozó állami monopólium alkotmányos alapként nem foglalja magában – legalábbis írott rendelkezésként semmiképpen sem – a jóvátételről való állami gondoskodás kötelezettségét is. Az azonban kétségtelen, hogy az Alkotmány természetéből következő stabilitás, társadalmi viszonyok változásához való módosítások nélküli alkalmazkodás szellemében a mai kor társadalmának természetes igénye az áldozatokkal való foglalkozás a büntetőjogban. A területet szabályozó új magyar törvény mindenben megfelel az európai követelményeknek. A kárenyhítésként megállapítható összegek kifogásolhatósága pedig azért alaptalan, mert tisztán adminisztratív jogalkalmazással a gyors és azonnali állami segítség biztosítása érdekében nem várható el az, ami egy polgári per során: minden körülmény gondos mérlegelését szem előtt tartó, személyiségi jogokat megállapító és értelmező megközelítés.

Felhasznált irodalom

1. European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, Strasbourg, 24. XI. 1983. (<http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/116.htm>)
2. Farkas Ákos: Áldozatvédelem és büntetőeljárás (Magyar Jog, 1993/12. 760-763. o.)
3. Görgényi Ilona: A bűncselekmények áldozatainak okozott kár jóvátétele (Jogtudományi Közlöny, 1993/6. 231-241. o.)
4. Hajdú Magdolna: A bűncselekmények áldozatainak védelme (Belügyi Szemle, 2003/2-3. 161-189. o.)
5. Jan Van Dijk: Victim's Rights in International Criminal Law (www.tilburguniversity.nl/intervict/lezingJvD220106.pdf)
6. Marlene A. Young: Meeting Victims Needs: What is the Role of Victim Compensation in Recovery? (www.ncvc.org/ncvc/main.aspx?dbName=DocumentViewer&DocumentID=32597)
7. Nagy Ferenc: A bűncselekmények áldozatainak állami kártalanítása (Magyar Jog, 1993/4. 200-205. o.)
8. Pollák Vanda: A bűncselekmények áldozatainak állam általi kárenyhítése (Collega, 1998/7. 33-38. o.)
9. Tóth Mihály: A kárenyhítés jogi rendezésére várva (Belügyi Szemle 1993. évi különszám, 36-44. o.)
10. Vigh József: A bűncselekmények áldozatainak jogi helyzetére és kártalanítására vonatkozó nézetek és javaslatok (Belügyi Szemle, 1995/6. 29-43. o.)

[1] Egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

[2] Pollák Vanda, A bűncselekmények áldozatainak állam általi kárenyhítése, Collega, 1998/7. 33.

[3] 1949. évi XX. törvény 8. § (1) bekezdése

[4] 1952. évi III. törvény a Polgári Perrendtartásról 4. §

[5] Hajdú Magdolna, A bűncselekmények áldozatainak védelme, Belügyi Szemle, 2003/2-3. 171.

[6] Az ebben úttörőnek tekinthető jogszabály a 209/2001. (X. 31.) Korm. rendelet az egyes erőszakos bűncselekmények következtében sérelmet szenvedettek állami általi kárenyhítésének szabályairól.

[7] A megváltás lehetősége a társadalomban elfoglalt státuszhoz és olyan személyi jellemzőkhöz kötődően került alkalmazásra, mint nem és életkor.

[8] Görgényi Ilona, A bűncselekmények áldozatainak okozott kár jóvátétele, Jogtudományi Közlöny, 1993/6. 233.

[9] Bővebben lásd, S. Schafer, The Victim and his Criminal. A study in functional responsibility, New York, 1968.

[10] Görgényi, im. 234.

[11] Víg József, A bűncselekmények áldozatainak jogi helyzetére és kártalanítására vonatkozó nézetek és javaslatok, Belügyi Szemle, 1995/6. 35.

[12] „A törvényeket nem arra kell használni, hogy az embereket az akarati cselekvés minden lehetőségétől megfossszák, hanem hogy úgy irányítsák, hogy ... ne okozhassanak kárt maguknak ... mert az uralkodó és a nép érdeke elválaszthatatlan egymástól.” Hobbes, Leviatán, Budapest 1970. 293.

[13] Pollák, im. 34.

[14] Marlene A. Young: Meeting Victims Needs: What is the Role of Victim Compensation in Recovery?
(www.ncvc.org/ncvc/main.aspx?dbName=DocumentViewer&DocumentID=32597)

[15] Young im.

[16] Jan Van Dijk: Victim's Rights in International Criminal Law
(www.tilburguniversity.nl/intervict/lezingJvD220106.pdf)

[17] Pollák, im. 34.

[18] A Konvenció feldolgozásához használt szöveg: European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, Strasbourg, 24. XI. 1983.

[19] Az Egyezmény 3. cikke: „Compensation shall be paid by the State on whose territory the crime was committed to nationals of the States party to this Convention, to nationals of all member States of the Council of Europe who are permanent residents in the State on whose territory the crime was committed.”

[20] Az Egyezmény 4. cikke: „Compensation shall cover, according to the case under consideration, at least the following items: loss of earnings, medical and hospitalisation expenses and funeral expenses, and, as regards dependants, loss of maintenance.”

[21] Az Egyezmény 9. cikke: „With a view to avoiding double compensation, the State or the competent authority may deduct from the compensation awarded or reclaim from the person compensated any amount of money received, in consequence of the injury or death, from the offender, social security or insurance, or coming from any other source.”

[22] Az Egyezmény 11. cikke: „Each Party shall take appropriate steps to ensure that information about the scheme is available to potential applicants.”

[23] A bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény 2006. január 1-jén lépett hatályba.

[24] 2005. évi CXXXV. törvény indokolása (1. §-hoz fűzött magyarázat)

[25] 2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről 4. §

[26] 34/1992. AB határozat, mely a Ptk. 354. §-át találta alkotmányellenesnek, mely a nem vagyoni kártérítést a következőképpen definiálta: „A károkozó köteles megtéríteni a károsult nem vagyoni kárát, ha a károkozás a károsultnak a társadalmi életben való részvételét, vagy egyébként életét tartósan vagy súlyosan megnehezíti, illetőleg a jogi személynek a gazdasági forgalomban való részvételét hátrányosan befolyásolja.”

[27] Tóth Mihály, A kárenyhítés jogi rendezésére várva, Belügyi Szemle 1993. évi különszám, 39.

[28] 2005. évi CXXXV. törvény 8. § tartalmazza az kárenyhítésből kizárt áldozatok körét.

[29] 2005. évi CXXXV. törvény: 15. § (1) bekezdése